

ÖLÜMÜ GÜZELLEŞTİREN EDA: TÜRKÇE ŞAİR TEZKİRELERİ İLE ŞAİRNÂMELERDE ÖLÜME BAKIŞ VE ÖLÜMÜN İFADE BİÇİMLERİ ÜZERİNE

A Style that Beautifies Death: 'Views of Death' and 'Ways of Signifying Death' in Ottoman Poet Biographies and Turkish Sairnames

Yrd. Doç. Dr. Mustafa DURMUŞ*

ÖZ

Osmanlı şair tezkirelerinde, şairler hakkında bilgi verilirken bu kişilerin “ölüm”leri üzerinde özellikle durulur. Osmanlı şair biyografileri, kişileri kayda değer ürünler ortaya koydukları andan sonrası itibarı ile değerli bulur ve konu eder. Bunun içindir ki, tezkirelerde ele alınan kişilerin doğumları hiç de önemli bir yer tutmaz ve hatta şairlerin büyük bir kısmının doğumlarına değinilmeyen ölümüne, sahip olunan bilgi ölçüsünde, mutlaka değinilmeye çalışılır. Söz konusu eserlerin bu bilgiyi içeren bölümlerinde sanatçılar, yerleşik kültürel yaklaşımlar çerçevesinde, ele aldıkları şairlerin ölümüne dair bilgiyi çok yönlü olarak ifade etmektedirler. Bu eserler, anlatımın biçime dayalı yönleri bakımından da değerli estetik malzemeler sunmaktadır. Osmanlı şair tezkirelerinde ölüme geleneksel bakışın niteliklerini, bu türün âşik şiirindeki karşılığı sayılabilecek şairnâmelerde görmek mümkündür. Şüphesiz şairnâmeler, tezkirelerin halk edebiyatındaki tam karşılığı değildir. Çünkü şairnâmeler sözlü kültürün ürünüken, tezkireler yazılı kültürün ürünüdür. Bu nedenle tezkireler, içerdikleri bilginin çeşitliliği ve güvenilirliği bakımından önemli farklılıklar gösterir. Ancak bu çalışmanın konusu olan ‘ölüme bakış’, ‘ölümün ifade edilme biçimleri’ bakımından iki tür arasında kayda değer paralellikler bulunmaktadır. Ele alınan şairin ölümü ifade edilirken kullanılan söz kalıpları, aslında ölüme bakış ve ölümün ifade biçimlerini belirleyen temel yaklaşım bakımından, şairnâmelerin şair tezkireleriyle aynı kaynaktan beslendiklerini göstermektedir. Bu nedenle söz konusu benzerlikleri ortaya koymak üzere, şair tezkirelerinden seçilen örneklerle şairnâmelerdeki veriler birlikte değerlendirilmiştir.

Anahtar Kelimeler

Şair tezkireleri, ölüm ifadeleri, şairnâme, klasik Osmanlı nesri, âşik şiiri

ABSTRACT

One of informations given for poets in classical Ottoman poet biographies is about deaths of these poets. The poets get involved in poet biographies after the period of writing their poems, so poet's birth dates are not important for biography writers. But poet's date of death has always written if known in these biographies. Writers or poets of these type of works, express the informations about deaths of the poets that they deal with, in the frame of prescriptive cultural approaches, in the parts which include this information of the biographies in question. These works also present significant aesthetic expressions in point of dimensions depend on form. In addition, to see the features of traditional aspect to the death in classical Ottoman poet biographies is also possible in surname genre which can be accept as the equal examples of this classical genre. Of course, Turkish surnames do not exact equivalent of Ottoman poet biographies in the Turkish folk literature. Because Turkish surnames are products of oral culture whereas Ottoman poet biographies are products of written culture. For this reason Ottoman poet biographies show significant differences in terms of the information contained variety and reliability. However, there are important parallels between two genres in terms of 'views of death' and 'ways of expressing death'. The word patterns used when expressing the poet's death shows that poet biographies and surname genre based on the same source in terms of basic approach determines forms of expression of death and perspective for death. Therefore, to demonstrate the similarities, along with examples of poet biographies, also selected examples from surname genre were evaluated.

Key Words

Poet biographies, expression of death, surname, classical Ottoman prose, minstrel poem

* TOBB Ekonomi ve Teknoloji Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Öğretim Üyesi
mdurmus@etu.edu.tr

I. Giriş

Ölüme ve ölene bakışı biçimlendi- ren kültürlere has belirleyici unsurlar bulunur. Bu gerçeği tabiat ve insanüs- tü bir gücün yönettiğine dair inanışla birlikte; dinler ve kültürler, ölüm ger- çeğini yorumlama, ölüm korkusunu azaltma, bu korkuyu üretken yönlere kanalize etme ve ümitsizlik duygusu- na karşı çok önemli roller üstlenmek- tedirler. Var olduğu günden beri ölü- mün nedenlerini araştıran insanoğlu, tarih boyunca buna çeşitli cevaplar bulmaya çalışmıştır. Ölen kişinin ar- dından sık sık anma törenleri düzen- leyen ilk insanlar; ölümü son bir terfi, hayatın daha yüksek bir formuna yük- selen son bir ritüel ve bazı şekillerde sonsuzluğun zevkini tatma olarak düşünmüşlerdir (Becker'den aktaran Karaca, 2000: IX). Modern zamanlara ait insanların bu noktada hâlâ ben- zer inanışlara sahip olduğunu söyle- mek yanlış sayılmaz. Faruk Karaca, *Ölüm Psikolojisi* adlı çalışmasında, ölüm karşısında temelde inkâr, mey- dan okuma, onu isteme ve kabullenme şeklinde dört tutumun sergilendiğini söylemektedir (2000: 226).

Batıda, milattan önce 200-300 yılları arasında yaşayan Epikürcüler, ölümün korkulacak bir şey olmadığı sonucuna vararak 'ölüm varken biz yokuz, biz varken de ölüm yoktur. Hiçbir zaman karşılaşmayacağız ki, ondan korkalım' şeklinde bir akıl yü- rütmeyle, ölüm korkusunun üstesin- den gelinebileceğini iddia etmişlerdir. Yaklaşık aynı dönemlerde yaşayan Stoacıların ölümüne bakışı, Epikürcüle- rin tam aksinedir. Onlara göre ölüm, hayatın en önemli olayıdır. Ölüm en umumi kaderdir. Bu yüzden ona kar-

şı koymak imkânsızdır. Materyalizme göre ölüm, hayati faaliyetlerin sona ermesidir ve beden ölümü ile birlikte ruh da öldüğü için, ölümden sonra bir hayata inanmamışlardır. Hümanizme göre ölüm korkunç bir son değildir ve idealizme göre ise aslolan ruhtur (Ka- raca, 2000: 11-47).

Budizmin öğretilerinin yayıl- dığı Hint, Çin, eski Uygur Türk vb. doğu toplumlarında bu inanış çer- çevesinde büyük mezheplerinden ister Mahâyâna 'Büyük Sal' isterse Hınayâna 'Küçük Sal'da olsun canlıla- rın kötülüklerle dolu dünya ırmağını geçerek Buda'nın sonsuz ruhuna ulaş- ması düşüncesi hâkimdir.

İslamiyet öncesinde Türkler, ilahî gücün gökte olduğuna inanırken, hem ilahî güç hem de hayatın temel kaynağı olan unsurları izlediği göğü aynı sözcükte birleştirmiştir. *Tengri teg tengride bolmuş Türk Bilge Kagan ...* "Tanrı gibi gökte olmuş/yaratılmış Türk Bilge Kağan ..." ifadesiyle Türk Bilge Kağan, yüceltilerek en yüce ma- kama ulaştırılmıştır. Bununla birlikte Türkler, İslamiyet sonrasında da izleri görülecek biçimde 'gökyüzü'nü ve onun sözle ifadesi olan 'gök' sözcüğünü, hem isim hem de fiil bünyesinde 'doğum'un ve 'ölüm'ün sembolik anlatımlarında çok yönlü kullanmışlardır.¹

İslamiyet, bu dinin üyesi olan top- lumlarda hayatın her alanında biçim- lendirici unsur halini alırken; ölümü de 'ahiret' inancı çerçevesinde sonlu âlemden sonsuz âleme geçiş biçiminde sunar. Bu genel inanışın ötesinde ve daha özelde "İnsan zihnini tarih bo- yunca en çok meşgul eden mesele olan ölüm düşüncesini korkulur olmaktan çıkararak, hatta onu özlenir hale sokan

ya da en azından hayatla ölüm gerçeğini bir araya getiren tek düşünce belki de tasavvuttur. Bu düşüncede ölüm, hiçbir zaman genellikle ona yüklenen olumsuz anlamı çağrıştırmaz. Denilebilir ki tasavvufi cehd ve gayretin büyük bölümü de İlahî aşk ile yakından ilgisi olması bakımından ölüme hasredilmiştir.” (İsen, 1994: 26). “Ölüme böyle yaklaşan sufi düşüncesi, buna karşılık dünya hayatını küçümsemiş, onu sürekli olumsuz vasıflarla tanımlamıştır. ... Aslında ölüme bu bakış açısı, hatta buna bağlı olarak dünyaya ve hayata bakış açısı Müslüman dünyasının da bakışı haline gelmiş ve sözü edilen meselelerle ilgili zihniyeti oluşturmuştur. ... Dünyaya bakışı olumsuz olan Müslüman zihniyetin buna karşılık ahiret hakkında olumlu kanaatler taşıyacağına şüphe yoktur.” (İsen, 1994: 27)

Zihniyet algılamalarının en doğru tespit yöntemlerinden biri, onu sosyal hayatın farklı yansımalarında, özellikle de edebî metinlerde aramaktır. İşte bu yazıda, klasik Osmanlı entelektüel dünyasının en ‘renkli’ ve en ‘zengin’ dil malzemelerinden olan ve daha çok *tezkiretü’ş-şuara*, *şuara tezkireleri* olarak bilinen şair biyografilerinde, yazarların, ele alınan kişilerin biyografik bilgilerini aktarırken onların ölümlerine dair sundukları anlatım biçimleri, estetik ve içerik zenginlikleri ile ortaya konulmaya çalışılmaktadır. Şair biyografilerinden seçilen örnekler, özellikle klasik Osmanlı entelektüelinin edebî algılamaya ve anlatımları çerçevesinde değerlendirilmektedir.

Türk âşık şiirinde, şair tezkirelerinin klasik Osmanlı edebiyatındaki rolünü kendi kültürel zemininde

belirli ölçülerde üstlenmek suretiyle icra eden bir tür olarak şairnâmeler; çalışmada, şairlerin ölümlerine dair ifadeleri bakımından incelenmektedir. Şairnâmelerde bahse konu şairin ölümü ifade edilirken kullanılan söz kalıpları, aslında ölüme bakış ve ölümün ifade biçimlerini belirleyen temel yaklaşım bakımından onların şair tezkireleriyle aynı kaynaktan beslendiklerini göstermektedir. Bu nedenle söz konusu benzerlikleri ortaya koymak üzere, yer yer şairnâmelerdeki örneklerden yararlanılmaktadır.

17. yüzyılda Âşık Ömer tarafından kaleme alınmış bilinen ilk eserden günümüze şairnâme örnekleri ile Osmanlı şair tezkirelerini tamamıyla paralel türler olarak kabul etmek mümkün değildir. Çünkü sözlü kültür ürünü olan şairnâmelerle karşılaştırıldığında, ele alınan şairlerin tarihsel kişilikleri, dolayısıyla, onlar hakkında verilen bilgilerin güvenilirliği bakımından Osmanlı şair tezkirelerinin daha titiz hazırlandığı söylenebilir. Belirli ölçülerde şair tezkireleri için de geçerli olmakla birlikte, şairnâmelerde ele alınan kişilerin biyografik bilgilerini, başka kaynaklardan doğrulatmadıkça, doğru kabul etmemek gerekir. (Oğuz, 2011: 523-532) Ancak bu çalışmanın konusu olan “ölüme bakış, ölümün ifade edilme biçimleri” bakımından kayda değer paralellikler bulunmaktadır.

Ölüm düşüncesinin edebiyat eserlerine yansımaları söz konusu olduğunda, dünya hayatının etkileyici ve acı sonu edebiyatımızın aslında her döneminde ve her alanında ele alınmış bir konudur. *Sagu*, *ağıt*, *mersiye* gibi edebî türler yanında ölenler için

düşürülen tarihler ve manzum mezar kitabeleri, doğrudan ölüm fikrinin işlendiği müstakil manzumelerdir. Özellikle “Mersiyelerde dünyanın geçiciliği, feleğin dönekliği, ölenin kaybindan duyulan keder, tutulan yas, ölene ait övgüler ve nihayet ölene rahmet, kalanlara da sabır ve afiyet temenileri gibi bölümler yer alır.” (İsen, 1994: 22-39). Emine Yeniterzi “Divan Şiirinde Ölüm Dair Bazı Hususlar” adlı makalesinde, divan edebiyatında mersiye ve tarihlerin dışında da ölüm konusunun sıklıkla ele alındığını, ölümün her devirde güncelliğini koruyan, kaçışı olmayan herkesin ortak kaderi olan bir olay olduğuna dair gözlemlerini ortaya koyar (1999: 116). Divan şiirinde ölümle ilgili âdetlere, inançlara ve büyük bölümü dinî telakkilere dayanan günlük hayattan sahnelere yer verilir. Divan şiirinde ölüm, soğuk ve tatsız bir olay olarak değil; aşığın sevgili uğrunda canını feda etmesi şeklindeki şairane tablolarla ele alınır. Çünkü can verilmeden sevgiliye kavuşma ihtimali yoktur ve zaten âşıklara göre can, sevgiliye aittir, sahibine verilme-lidir (1999: 117).

Klasik Osmanlı edebî ürünleri ve ölüm birlikte düşünüldüğünde, akla şüphesiz mersiyeler gelir. Aslında İslam’ın genel biçimlendiriciliği neticesinde ölüm olumlu algılanırken; mersiyeler ölümün olumsuz anlamlarını ‘felek’e yükler. “Mersiyelerde *felek*le eş anlamlı olacak şekilde *çarh*, *feza*, *devr*, *dolab* ve *sipih*r sözcükleri kullanılmıştır. Sözcük *dünyayı* da içine aldığı için *âlem*, *cihan*, *dâr*, *dünya*, *mülk*, *arsa*, *deşt*, *bag*, *gülşen*, *fülk* ve *gülistan* sözcükleri de feleği çağrıştıracak şekilde kullanılmıştır. Bu ifade, kasidelerde

yükseklik, yücelik, genişlik ve parlaklık bakımından memduhun, gazellerde ise sevgilinin tasvirinde kullanılırken, mersiyelerde daima olumsuz nitelermelerle karşımıza çıkar. Burada şair, çok sevdiği yakınının kaybını felekten bilir. (İsen, 1994: 24) Divanü Lugatî’t-Türk’te yer alan ve İslamiyet öncesi kültürün ürünü olan Alp Er Tunga sagusunda Alp Er Tunga’nın ölümünden de feleğin sorumlu tutulması, söz konusu yaklaşımın Klasik Osmanlı şiirine has örneklerin çok öncesinde de var olduğunu gösterir.

Yazıya konu teşkil eden ölüm ifadelerinin yer aldığı eserler, Anadolu sahasında kaleme alınan ve ilk örnekleri 16. yüzyılda sunulurken 20. yüzyılda aynı gelenek çizgisinin ürünü olarak ortaya konmuş örneklerle birlikte sayısı 40’a yaklaşan yazı türü örnekleridir. Şair biyografilerinin yer aldığı bu eserler; kimi müstakil, az sayıda örneği de tarih kitaplarının içerisinde belirli bir bölüm halinde oluşturulmuş edebî ürünlerdir. Biçim ve içerik özellikleri bakımından model alınan eserlerin ilk örnekleri Arap kültürüne ait tabakatlar iken, Türk yazı dili geleneğine bu türün taşınmasında daha çok etki sahibi örnekler Fars kültürüne ait tezkirelerdir. Nitekim türün Osmanlıdaki örneklerinin isimlendirilmesinde tabakat terimi kullanılmazken, genel bir kullanım olmanın ötesinde kimi eserlerin isminde de Farsçadaki gibi tezkire terimi tercih edilmiştir.²

Bu eserlerde; kitaba alınmaya, bir başka ifade ile kayda değer bulunan şairlerin, tezkire yazarının yaşayan çağdaşı değilse, ölümüne kadarki biyografik bilgileri ile özellikle eserleri, bunlardan az veya çok örnekler, şiir

ve şairlik değerlendirmeleri yer alır. Ele alınan şairlerin doğumlarına; tarihlerinin belirtilmesi, ayrıntılarının sunulması konularında büyük ölçüde yer verilmezken, ölümlerine; hemen hemen ittifak ile bilgi var ise, mutlaka değinilir. Harun Tolasa, *Sehi, Latifi ve Âşık Çelebi Tezkirelerine göre 16. yüzyılda Edebiyat Araştırma ve Eleştirisi* adlı çalışmasında 16. yüzyıldaki bu üç önemli *tezkire*den hareketle, şairlerin ölümü hakkında tespitler ortaya koyar. Şairin ölüm yeri, ölüm anındaki meslek ve meşguliyetiyle, mezarının bulunduğu yer, ölüm sebebi, ölüm şekli, ölüm anında içinde yaşadığı olay ya da durum, ölüm tarihi gibi ayrıntılı bilgilerin nakledildiği *tezkire*lerde, şairlerin tamamı için aynı ölçüde ifadeler yer almaz. Tolasa, bunun nedenini şöyle açıklar:

“Ölüm haberini oluşturan bilgilerin ve bunlarla ilgili tafsilatın şairden şaire değişmesinde, *tezkire*cinin bu konuda sahip olduğu veya olabileceği bilgi durumunun en büyük rolü oynadığı muhakkaktır. Bunun yanı sıra, bir yandan ölen şairin sosyal ve kültürel durumunun, diğer yandan da, bizzat *tezkire*cinin bu konuda sahip olduğu ve içinde bulunduğu ilgi, mecburiyet, anlayış ve tercihlerin de yeri olduğu söylenmelidir. Bunları göz önünde tuttuğumuz takdirde, *tezkire*cilerin birinde ara sıra görülen bir durumun diğerinde ağırlık kazanmasının veya diğerinde çoğunlukla verilen bir bilginin öbüründe çok az yer almasının nedeni de bir ölçüde anlaşılabilir.” (2002: 57)

Klasik Osmanlı nesri, aynı gelenek çerçevesinde klasik şiire has olduğunu bildiğimiz ve söz, anlam

sanatları şeklinde genel olarak ifade edebileceğimiz tipik estetik araçların hemen hemen tamamının örneklerinden yararlanmaktadır.³ Nesrin şiire bu derece yaklaşmasının sebepleri olarak; şiirin Osmanlı toplumunda ve diğer Müslüman toplumlarda nesre göre çok yönlü üstünlüğü, Osmanlı entelektüel yapısının nitelikleri ile uyuşan bir zihni faaliyet tercihi, imparatorluğun göstergelerinden biri sayılabilecek refah düzeyinin edebiyata yansıyan gösterişi vs. sıralanabilir.

Şiire yaklaşan nitelikte nesir örneklerini ortaya koymak, diğer taraftan, Osmanlı entelektüeli üzerinde var olduğunu kabul etmemiz gereken bir baskıya da işaret etmektedir. Nitelik hacmi ve kullandığı dilin sanatlı ve ağır oluşuna rağmen, en çok okunan ve istinsah edilen *tezkire*lerden biri Kınalızade Hasan Çelebi'nin *Tezkiretü's-Şuara* adlı eseridir. Bu durum, Osmanlı'da üst düzey bir yazar kabul edilme konusunda bir beklentiye işaret etmekte ve bunun sonucu olarak da yazarların dil kullarımlarındaki tercihlerini önemli ölçüde biçimlendirmektedir. Söz konusu hükmü destekleyen bir örnek olarak, *Humayunname*'nin 14. yüzyılda Kul Mesud tarafından yapılan çevirisi çok tutulmamış; aynı eserin Vasi Ali Çelebi tarafından yapılan 16. yüzyıldaki daha ağır çevirisi çok tutulmuş ve istinsah edilmiştir.

Biyografilerdeki ölüme bakış ve onu ifade edişteki çeşitlilik bir yandan edebî eserlere has olan estetik araçlar vasıtasıyla dolaylı, alışılmış olandan farklı ve 'güzel' değerlendirmesi çerçevesindeki anlatımla ilgilidir. Bu noktada, ifadeyi tekdüzelikten kur-

tarma düşüncesi de kabul edilebilir bir gerekçe olabilir. Klasik biyografi yazarı; ölümle ilgili ifadelerin anlatımında tekdüzeliğe düşmekten kaçınma hassasiyetini eserinin genelinde gözetirken, özellikle de aynı mahlaslı şairlerin ölümlerini ifade ederken bu hassasiyetini bir kat daha artırır.

Tezkirelerde şairlerin kronolojik olarak sunulan hayat hikâyesi ve şairlikleri ile ilgili bütün bilgilerin ardından, söz konusu kişinin ölümüne dair ifadeler, o şairi konu eden maddenin son bölümlerinde yer alır. Yazıya konu olan ölüm ifadeleri ve değerlendirmeleri, ele alınan şairin var ise ölümüne sebep olan olay, ölümünden önceki son görevi gibi bilgiler ile ölen şairin defnedildiği mekâna dair bilgilerin arasında yer alır. Özellikle belirli şehirlerde medfun önemli kişilerin vefatları dolayısı ile kısa biyografilerini konu eden *vefeyat* türündeki eserlerde ölüm etrafında ve defin mekânları hakkında daha çok bilgi bulmak mümkündür.⁴ Ve tabii, söz konusu şairin şiirlerinden *tezkire* yazarına malum olanlar veya kitaba alınmaya değer bulunanlardan örnekler bu bölümleri takip eder ve biyografi maddesi sonlandırılır. Antoloji tipi tezkireler, biyografik bilgi konusunda az örnek sunarken, bu durum doğal olarak ele alınan şairlerin ölümleri ile ilgili ifadelerde de, istisnaları olmakla birlikte, benzer bir durumu ortaya çıkarır.

Ölüm ifadelerinin ortaya konulması sırasında kullanılan dile bakıldığında, *mersiyelerde* bir üslup özelliği olarak en sık yararlanılan anlama dayalı söz sanatları *hüsn-i ta'lil* ve *mübâlağadır*. (İsen, 1994: 29) *Hüsn-i tâlil* sanatının, tezkirelerde ölümün ifadesinde büyük ölçüde genel bir üslup tercihi olduğu kabul edilebilir-

ken, tezkire yazarlarının *mübâlağa* sanatından aynı ölçüde yararlandığı söylenemez. *Mersiyelerde*, bu eseri yazmaya değer bulunan kişinin ölümü metnin esasını oluşturmaktadır. Bu doğrultuda, *mersiyelerin* ana parçası 'bütün tabiatın ve hatta kâinatın bu yas ortamına dâhil olması' kurgusuna ve yaşanan acının büyüklüğünün ifadesi olabilecek bir matem atmosferine dayanmaktadır. Dolayısıyla *mersiyelerde* bu matem atmosferinin kurgusu ve gösterişli anlatımı söz konusu türün üslubunda belirleyici olmaktadır. Benzer bir kurgusal anlatım, biyografik metinler olarak tezkirelerde, bu metinlerin ortaya konulma amaçlarının önüne geçebileceğinden *mübâlağadan* tezkirelerde aynı ölçüde yararlanıldığı söylenemez. Diğer taraftan ise, Osmanlı'da *mersiye* ve *tezkire* türlerinin ait olduğu kültürel algılama dolayısıyla, bu yazı dili türlerinde ölüme yaklaşım ortak bakış açısı ile sunulmaktadır.

Osmanlı aydınının gözünden, gönlünden ve tabii ki kaleminden ölüme bakışları, ölümü sözcüklerin zengin dünyasıyla ifade edişleri gösterilmeye; şairlerin ölümlerine dair ifadeler ele alınırken de bu örnekler, ortaya konulmasında odak noktasını oluşturan bakış açılarına göre bir genel tasnif ile birlikte sunulmaya çalışılacaktır.

II. Ölümün Doğrudan İfade Edildiği Örnekler

Tezkire yazarı bu örnekleri, doğrudan biyografik bilgi aktarımı şeklinde sunmaktadır. Bu bakış açısı ve ifade tercihinde tezkire yazarlarının sıkça yararlandığı sözcükler ve ifade kalıpları olarak "ölmek, fevt olmak, nakl itmek/olmak, mevt olmak, ah(i)rete gitmek, gitmek, Rahmet-i Rahmâna vâsil

olmak, merhûm olmak, rihlet etmek, intikal etmek, göçmek vs.” öncelikle ve sıklıkla yararlanılanlarıdır. Bütün *tezkire*lerde çok sayıda örneği olan bu kullanımlar, şairlerin biyografilerinden ziyade eserlerini ön planda tutan ‘antoloji tipi’ olarak da bilinen tezkireler için karakteristiktir.

(Mevlânâ Âhî) ... Karaferyede müderris iken fevt oldu. (ST, 265)

(Hilmî) ... Bin üçde Belgrad’da fevt oldu. (RT, 178)

(Sa’dî Çelebi Efendi Müftî) ... Bagdad feth olunduğu tarihlerde nakl iddiler. (LT, 305)

(Fahrî Çelebi) ... Fahu’l-vüzerâ merhum İbrahim Paşanın velimesi cemiyetinde mehâbet-i meclise tâkat getürmeyip (düğün cemiyetinde meclisin ihtişamına dayanamayıp) fevt oldu. (LT, 423)

Şairnâmelerde, bahsi geçen şairlerin ölümlerine dair ifadelere baktığımızda, şair tezkirelerinde olduğu gibi, bu durumu doğrudan belirten sözcüklerin veya söz kalıplarının çok sayıda örneği ile karşılaşılmaktadır. Şairnâmelerde de yine, ölümü doğrudan ifade eden veya bunu çağrıştıran örneklerden kabul edilmek üzere Fikret Dikmen, Baba Ertaş’ın yitirildiği; Yılmazoğlu, saydığı şairlerin gittiği; Ali Çetin, Âşık Hüdaî’nin göçtüğü bilgisini aktarırken bu şairnâme sahiplerinin tercih ettiği yaklaşımı söz konusu çerçevede değerlendirmek gerekir:

Kazanlar dolusu kaynadı aş
Anarlar Yunus’u Hacı Bektaş’ı
Çoktan yitirdiler baba Ertaş’ı
Gine de türküler öksüz kalmadı
(Kaya, 2009: 212)

Nerde Dadaloğlu baba Nihanî
Karac’oğlan, Garip Dülger İnanî
Firkatî, Emsalî, Hıfzı Divanî
Dem vurdu gittiler sıra bizimdir
(Kaya, 2009: 269)

Karşlı Ezginî de olmuş
cedai

Baktım Dalgını’yi gördüm Fedâî
Şu cihanda göçmüş Âşık Hüdaî
Dostlar bu dünyada göçmekle bitmez
(Kaya, 2009: 291)

III. Ölümün Belirli Bakış Açısı ve Öznel İfade Kalıpları ile Dolaylı Olarak Sunulduğu Örnekler

Aşağıda çok sayıda örnek arasından seçilen parçalarla birlikte destekleneceği gibi, Osmanlı aydını, dili entelektüel bir zihni faaliyetin aracı olarak kullanırken; özellikle üç büyük medeniyetin sözcük dünyasına vukûfiyetlerini göstermekte, onları istediği yönde bir araya getirerek âdeta görsel ve zihinsel şovun malzemesi yapmaktadır. Tezkire yazarı, ilgili örneklerde kimi zaman dolaysız ifadeyi tercih ederken, kimi zaman biyografisi sunulan kişinin mahlası veya adı, mesleği, genç oluşu, ölüm sebebi gibi özelliklerine odaklanarak bu yönde ‘özel’ ifade biçimleri ortaya koymaktadır. Kimi zaman da bu kültürdeki temel inanışın ürünü olan sonlu âlemden sonsuz âleme geçişi tekdüzelğe düşmeden anlatmaktadır. Elbette ki, ölüm ifadelerinde yazarın ortaya koymuş olduğu üslup tercihi ve kullandığı dilin niteliği, aynı eserlerdeki diğer biyografik bilgilerin aktarımıyla, bu yönüyle, genel olarak uyum içerisinde. Diğer taraftan, her tezkirenin aynı oranda örnek çeşitliliği ve zenginliği sunmadığını da belirtmek gerekir.

III. 1. Sonlu Âlemden Sonsuz Âleme Geçiş

Ölüm, Osmanlı edebiyatında ve bunun yansıması olarak tezkire dili ürünlerinde, özellikle sûfi düşüncenin güçlü tesirinde yerleşen bir bakışla, sonlu âlemden sonsuz âleme geçiş şeklinde yorumlanmaktadır. Esas olan, bu dünyanın geçici güzelliklerine kapılmamak ve sonsuz güzelliklere ulaşmaktır. Tasavvuf çevrelerinin inandığı haliyle, ölümün insan zihnindeki olumsuz çağrışımları, insanın yaşarken nefsini öldürmesi⁵ için geçerli kabul edilebilir. Ölüm bu noktada nefis için bir son olabilir. Ancak beden ölümü, geçici kalıptan çıkan ve sonsuzluğa hazırlanan ruhun beka âleminde bu sonsuzluğa, Allah'a kavuşmasıdır. Yaşarken ölümü düşünmemeyi tercih eden modernist yaklaşımın aksine; ölmeden nefsi öldürmek gibi bir yaklaşıma uygun olarak dünyadaki varlığına, geçireceği zamana, yapacaklarına daha yoğun bir anlam yükleyen geleneksel görüş sahibinin hayattan kopuk yaşadığını söylemek tamamen doğru kabul edilmeyebilir.⁶ Dünyanın geçiciliğine vurgu yapan bu yaklaşımı, şairnâmelere yansıyan örneklerde de görmek mümkündür. Nitekim Şem'i, aynı kültürel kaynaktan beslenen bir anlayış çerçevesinde, dünyaya ve onun nimetlerine aldanmanın kötülüğüyle aslında gerçek ve kalıcı güzelliklerden uzaklaşılacağını ifade ederken; 17. yüzyıldan seslenen Âşık Ömer, Allah'a kavuşmayı "canın canana ermesi" şeklinde ortaya koymaktadır:

Bursa'da seyr ettim ab-ı zülâli
Belh'i Buhara'yı sanmayın hâlî
Bu dar-i fenada neyleyim malı
Pula mala düşen azar demişler
(Kaya, 2009: 34)

Sultan Nesîmî'dir cümleye serdâr
Esrar-ı aşkı ol eyledi izhar
Derisin yüzdüler etmedi inkâr
Canana erince terk etti canı
(Kaya, 2009: 58)

Bir yandan sonlu dünya hayatını hafife de alan bu yaklaşım, Türk kültürünün en zengin kaynak eserlerinden Dede Korkut'ta da görülmektedir. Mensur bir eser olan Dede Korkut, manzum parçaları bakımından da oldukça değerli örnekler sunmaktadır. 'Salur Kazan'ın Evinin Yağmalandığını Beyan Eden' boydaki manzum parçaların birinde, Türk sosyal hayatının önemli ismi Dede Korkut'un ağzından bu yaklaşım şöyle ifade edilmektedir:

Kanı didüğüm bir erenler
Dünya menüm diyenler
Ecel aldı yir gizledi
Fâni dünya kime kaldı
Gelimli gidimli dünya
Ahr son uçı ölümlü dünya (Ergin, 1994: 115)

Osmanlı tezkire yazarı, işte bu yaklaşımdan aldığı ilhamla, dünyanın geçiciliği ile ölüm sonrası sonsuzluğa dair ifadeleri kimi zaman ayrı kimi zaman da birlikte sunmaktadır. 16. yüzyıl tezkire yazarlarından Lâtîfi, Şîri Ali Beg'in Sancak'ta bulunduğu sırada gerçekleşen ölümünü "yokluk yerinden (dünyadan) sonsuzluk gezinti yerine (ahirete)" gidiş şeklinde ifade eder.

... Sancakda iken dâr-ı fenâdan
nüzheth-gâh-ı bekâyâ gitmişdür. (LT, 345)

Halk ozanı Ruhsatî; Emrah'ın bu fena, yokluk yerinden göçünü, Kuddûsî'nin Hakk dışındaki herşey-

den arınmasını ifade ederken, onun işaret ettiği yine bu dünyanın geçiciliğinden kurtulmanın ve Allah'a kavuşmanın güzelliğidir:

Arınmış Kuddûsî hep mâsivâdan
Emrah göçün çekmiş dâr-ı fena-
dan

Mansûrî kendini asmış semadan
Canına kıyan var sen n'olacaksın
(Kaya, 2009: 128)

Bu noktada ölüm karşısında benzer yaklaşımı sergileyen âşık şairinin bu durumun ifadesinde tercih ettiği söz kalıplarının klasik kültürün örneklerindeki yakınlığı dikkat çekicidir:

Hasta Halil çekti nice bin hasret
Âşık Halil'dedir cümle nezaket
Bursalı Halil'in ruhuna rahmet
Meskenidir dar'ül-ukba dediler
(Kaya, 2009: 165)

Tekrar tezkirelerdeki örneklere dönülürse; Lâtîfî, Zahîrî'nin ölümünü ifade ederken, şairin vedasının (ölümünün), "dehre" (dünyaya) ve aynı zamanda "hem-kîş olan dehrîlere" (dünyanın sonsuzluğuna inanan kişilere) veda mesajı içerdiğini belirtir.

... tarih hicret tokuz yüz kırk dördte iken hem-kîş olan dehrîlere ve dehre vedâ' itdi. (LT, 377)

Bursalı İsmail Belîğ, 18. yüzyılın ilk yarısına ait tezkiresinde Edîb'in ölümünü "sonsuzluk okuluna yerleşmek" şeklinde ifade etmektedir.

... câ-nişîn-i debistân-ı bekâ oldı.
(BT, 9)

18. yüzyılın ikinci yarısında kaleme alınan ve Mevlevî şairleri konu eden tezkirede yazar Esrar Dede, şair Dervîş Fennî-i Sukûtî'nin "sonsuzluk ülkesine gittiğini, geçici yokluk ülkesini terk ettiğini" söyler.

... 1077 tarihinde intikal-i mısır-ı bekâ ve terk-i memleket-i fenâ buyurmuşlardır. (ED, 429)

Rıza, 17. yüzyılın ikinci yarısına ait tezkirede, Nâdirî'nin ölümüne dair bilgi verirken bu durumu "sonlu âleme veda" şeklinde sunmayı tercih etmiştir.

... İstanbul'da bin otuz altıda vedâ'-ı 'âlem-i fânî eyledi. (RT, 210)

Esrar Dede ve yine 18. yüzyılın ikinci yarısında tezkire kaleme alan Râmîz'in, " 'hayat'ın ve 'vücut'un insanın asıl unsuru olmadığı; bu geçici kıyafetin ölümle birlikte çıkarıldığı" şeklindeki yaklaşımları, söz konusu bakış açısının ifadesinde tezkire yazarının tekdüzelikten kurtulma çabasının da örneklendirir.

... Dervîş Şehîdî: ..1082 tarihinde rûh-ı pür-fütûhları münselih-i vücûd-ı müsteâr olmuştur. (ED, 272)

... terk-i hayât-ı müste'âr ... edip
... (AZ, 86)

16. yüzyıl tezkirelerinden birinin yazarı Ahdî, eserinde şair Sultân Cihângîr'in ölümle, "vefasız cihandan hiç vefa görmeyip sonsuzluk âlemine can attığını" belirtirken "can atmak" deyiimiyle şairin hem ölüm karşısındaki güçlü arzusunu hem de 'can'ını 'sonsuzluk âlemine' götürdüğünü vurgular.

... cihân-ı bî-vefâdan bûy-i vefâ görmeyüp şeh-r-i Halep'de 'âlem-i bekâya cân atup revâne oldı. (AT, 104)

III. 2. Dünyanın Sıkıntılarından, Olumsuzluklarından Kurtuluş

Tezkire yazarı, ortak kültürel algımanın bir sonucu olarak, ölümün aslında kötü bir şey olmadığı, aslında

dünyaya ait olumsuzluklardan kurtulma vesilesi olduğu bakış açısı⁷ ile dünyaya ait bu olumsuzlukları ölüm ifadesiyle birlikte sunar. Bu ortak kültürel yaklaşıma göre *dünya / felek* “matem, gam, gurûr (olumsuz anlamda), dağdağa, mihnet, alçaklık, vefasızlık vs. yeri” kabul edilir.

Nitekim Behcet ölüm ile birlikte “dünya makamının dağdağasından (gürültüsünden, boş telaşından ve bütün bunların sebep olduğu sıkıntılardan)” kurtulmuş olur.

... terk-i dagdaga-i mansıb-ı cihân ve rûh-ı revânları ‘âzim-i behcet-hâne-i cinân olup ... (AZ, 43)

Ölümlerle birlikte insanın bu cihanın olumsuzluklarından kurtulma imkânı bulunduğu düşüncesi tezkirelerde çok sık ifade edilir. Sırrî'nin, adıyla anlamsal ve biçimsel ilişki kurularak sunulan ölümüne dair bilgide, “bir sıkıntı, bıkkınlık, hüznün yeri olan cihandan sırr olduğu (görünmez olduğu, kaybolup gittiği)” belirtilir.

... melâl-hâne-i cihândan sırr oldu. (BT, 153)

Dünya, bir “matemhane, mihnethane”dir. Ölümle birlikte Surûrî matemhaneden, Haşmet de mihnethaneden kurtulmuş olur.

... terk-i mâtem-hâne-i cihân itmişdür (BT, 161)

... terk-i mihnet-hâne-i cihân ve ‘azm-i sahn-ı semân-ı cihân itmişlerdi. (AZ, 78)

Tezkire yazarına göre, Derviş Habîbî de ölmüş “geçici ve maskaralıklara sahne olan âlemi” terk etmiştir.

... terk-i suhre-gâh-ı âlem-i fenâ itmişdür. (ED, 130)

Râmiz, Câzim'in ölümünü ifade ederken dünya ile ilgili olumsuzlukla-

rı “vefasız dünyanın denîliği (alçaklığı) ve zâlim feleğin kec-edası (çarpık yürüyüşü)” biçiminde ortaya koyar.

... dünyâ-yı denînin bî-vefâ ve sipihr-i zâlimin kec-edâsına ‘adem-i ragbet olmağla ... sahn-ı semân-ı cinâna intikal idüp ... (AZ, 58)

III. 3. Cennete Gidiş

İslamın Osmanlı toplumunda ölüme dair oluşturduğu olumlu bakış açısının gerekçelerinden biri, hiç şüphe yok ki, bu kişilerin cennet ile şerefendirileceği inancına dayanmaktadır. Cennet, dinin kendisine yüklediği bütün olumlu özelliklerle birlikte, bir önceki bölümde belirtilen dünyanın olumsuzluklarına karşılık bir kurtuluş ve rahatlama yeridir.

Feyzî mahlaslı şair, bir sefer sırasında gaziler ile savaşa katılmadan şehitler zümresine dahil olmuş ve “cânib-i cinândan yana (cennete)” gitmiştir.

... Henüz guzât ile gazâyâ varmadın şühedâ zümresine lâhik olup cânib-i cinândan yana gitdi. (LT, 444)

Yazar, Emîrî'nin, “Cennet yolculuğundaki kafileye baş olduğu”na inanmaktadır.

... sâlâr-ı kâfile-i râh-ı cinân ... olmuşlardır. (AZ, 11)

Şair Süleyman Fâdıl'ın ölümü *hüsn-i tâlil* ile güzel bir duruma dönüştürülerek ve hatta yüceltilerek “cennet tahtına oturmak” şeklinde ifade edilirken; Şeref mahlaslı şairin ölümü aynı bakış açısı ile “bihiştîyân meclisinde şeref-yâb olmak (cennet meclisinde şeref bulmak)” gibi bir güzel sonuca bağlanmıştır. Dürri-i Yek-Çeşm'in ise yine Belig'in kalemiyle, “ziver-i sadef-i bihişt (cennet sedefinin süsü)” olduğu görülmektedir.

... erike-nişin-i cinân oldu. (BT, 165)

... bihiştîyân meclisinde şeref-yâb oldu. (BT, 176)

... zîver-i sade-f-i bihişt oldu. (BT, 80)

Mevlevî şair Cünûnî Dede, ölümlüyle “Cennet şifahanesine buyurmuş”, dünyanın olumsuzluklarından kurtularak cennet ile gerçek şifayı bulmuştur.

Bin otuz tarihinde azm-i şifahane-i behişt-i berîn buyurmuşlardır. (ED, 112)

Tezkirelerde “uçmak, ruhun kuş olup uçması” da cennete gitmeyi ifade etmek üzere kullanılabilmektedir.⁸

Derviş Sûzî'nin ölümü ile birlik-te kendisinin “nurlu ruh kuşu (ruhu), nurlar âlemine ve dost'un yüzünün ışığına dâhil olmuş” kabul edilir.

... bin seksen beş tarihinde mürğ-i rûh-ı pür-nûrları pür-tâb-ı âlem-i envâr ve mülhak-ı şu'le-i didâr-ı yâr olmuşdur. (ED, 245)

Derviş Fasîh'in ölümü, “can kuşunun beden kafesinden uçması” olarak sunulmaktadır.

... tûtî-i cânî kafes-i bedenden tayarân itdi. (BT, 317)

18. yüzyılın önemli tezkire yazarlarından Safâyî, ölümüyle birlikte Cennet Efendi'nin “temiz ruh kuşunun feleğin en yüksek yerine göçtüğünü, cennete gittiğini” belirtir. Ölümün bu ifadesinde tezkire yazarının, söz konusu şairin mahlasını da dikkate aldığı açıkça görülmektedir.

... biñ yetmiş beş hudûdunda murğ-ı rûh-revân-ı pâki küngüre-i eflâka rihlet ve cennet-i adne azîmet etmekle ... (SaT, 147)

Âşık Musa Tektaş'ın, Fahimî'nin

ölümünün ardından “uçmağa uçtu”ğunu belirtirken temel aldığı kültürel yaklaşım bu noktada yukarıda sıralanan örneklerdekinden farklı değildir.

Şürbî aşk şarabın sakiden içti
Fethî talip gizli kapılar açtı
Fahimî himmetle uçmağa uçtu
Yaşadığı devir hayal düş oldu
(Kaya, 2009: 194)

III. 4. Ölümün Genç Yaşta Gelmesi

Şairlerin, özellikle de yetenekli olduğuna inanılanların, genç yaşta ölümleri tezkire yazarlarınca ifadeye değer bulunabilmektedir.

Latîfî, Rûhî Çelebi'nin erken yaşta ölümünü “taze (henüz körpe) dudaklarının hayat suyuna susamış (kanamadan/doyamadan) gitmesi” şeklinde ifade ederken; “daha yeni hevesler edinen, gencecik” bir delikanlı olarak ölen Ferdî Çelebi için de aynı düşüncüyü taşır. Aynı yazar, Figânî için de “şiir ilmine başlama zamanı gelmiş ve yeteneklerinin karşılığını alacak iken” ölümün buna izin vermemesinden duyduğu üzüntüyü gizleyemez.

... Kal'a-i Rodos feth olunduğu tarihlerde nakl itdi ve la'l-i sirâbı hayat âbına teşne gitdi. (LT, 281)

... Nev-civan u nev-heves iken fevt olmuştur. (LT, 430)

... Fenn-i şî're şüru' zamânı sene-i kâsileye yetişmedin ecel yetişdi. (LT, 532)

16. yüzyılın ve Osmanlı şair tezkireleri alanının en önemli isimlerinden biri olan Âşık Çelebi, Zinetî'nin genç yaşta ölümü karşısındaki duygusunu ifade ederken şairin, “ömür günü daha kuşluk vaktine ulaşmadan, ömrünün

üçte birini yaşayamadan gençlik döneminde pek çok şeye hasret olarak” bu dünyadan ayrıldığını belirtir.

... rûz-ı ‘ömri çâştgâha irmedin âftâb-ı hayâtı tolındı, sâli selâsine varmadın günü tutıldı Sahnda dânişmend iken eyyâm-ı cevânîde hasret ü mihnetle fevt oldu. (AÇ, 587)

Ölümün geç yaşta veya çok erken gelmesine, âşık şiirinin değerli kaynaklarından şairnâmelerde de çokça yer verilmektedir. Şevki Halıcı, Çemeloğlu, Gülhânî, Musa Tektaş, Gürbüz Değer’den seçilen örnekler, bu yaklaşımın örnekleri olarak ortaya konulmaktadır.

Nuri dünyadan genç getti hele vardır eseri

Ladigarşlı Âşık İslâm süzme cevher tüccarı

Musa makamında söyler sestem yoktur kederi

Abbas’ın konuştuğu var ruhlara bir gıdadır (Kaya, 2009: 140)

Garip Sami tez kavuştu Hakk’ına
Bu yazılmış genç yaşında bahtına
Erken çıktı gönüllerin tahtına
Nuranî de Hakk’ı bilmiş âşıktır
(Kaya, 2009: 172)

Bilinmez âşığın çektiği acı
Her zaman başında ayrılık tacı
Genç yaşına ölmüş Âşık Minhâcî
Veli, Sıdkı, Sefil Selimî’si var
(Kaya, 2009: 178)

Meydanî Kayseri yolunu tuttu
Erken ayrıldı çok çabuk gitti
Şölen izleyeni yakıtı mest etti
Bitince gönüle hazan katıldı
(Kaya, 2009: 242)

Âşık Sadî adın Hasretî koydu
Ölüm kervanına gurbette uydu
İlhamî Demir’i genç yaşta soydu
Beş metre bir beze sardı götürdü
(Kaya, 2009: 302)

Ölümü; Allah’a kavuşmak, sonsuz âleme geçmek, cennete gitmek gibi olumlu yönlerini öne çıkararak hayat ile barışık gören bakış açısı,⁹ burada bir farklılık ortaya koymaktadır. Kader bağlamında, ölümün zamanının daha önceden belirli ve önüne geçilemez nitelikte olduğu kabul edildiğinde; ölüme dair bu yaklaşımın, ölümün ilahî kararın uygulanması anlamına geldiğine inanan geleneksel toplumlar için bir tezat oluşturduğunu da kaydetmek gerekir. Belli ki, bahse konu şairin ölümüne karşı gösterilen duyarlılık, en azından bu örneklerde, söz konusu geleneksel yaklaşımın önüne geçiyor görünmektedir. Ölümü genç yaşında tadanlara karşı kamu vicdanının genel olarak daha fazla duyarlılık gösterdiği söylenebilir. Doğaldır ki, kamu vicdanını temsil eden sanatçılar, bu duyarlılığın en etkileyici örneklerini de sunmaktadır. Bununla birlikte, ölüme karşı bu tür bir olumsuzlamanın, geleneksel şair biyografisi örneklerindeki hâkim eğilimi göstermediğini belirtmek gerekir.

III. 5. İlâhî Kararın Yerine Getirilmesi

Ashında bütün ölümlerin temelinde karşı konulamayan ‘ilâhî karar’ söz konusudur. Tezkire yazarı, ele aldığı şairin ölümünü ifade ederken bu ‘ilâhî karar’a vurgu yapma gereğini çok sık duymamakla birlikte, art arda sıralanan biyografiler ve bu maddelerde

benzer bilgiler yer aldığından anlatımda tekdüzelikten kurtulmak düşünceyle böyle örneklerden yararlanır.

Osmanlıda şair tezkiresi türünün ilk ürünü kabul edilen ve 16. yüzyılın ilk yarısında kaleme alınan bu eserin yazarı Sehî, Mevlânâ Sun'î'nin ölümünü bu vurgu ile sunarken; ünlü şair Şeyhî'nin "talihinin Husrev ü Şîrîn adlı eserini tamamlamasına izin vermeden Allah emrine yetişmesi"nde de aynı vurguyu yapma tercihinde bulunmuştur.

... Edirne'de Tañrı emrine vardı.
(ST, 272)

Şeyhî ... Mevlânâ Şeyhînün tâli'i nâ-müsâ'id ü bahtı nâ-muvâfık olup *Husrev ü Şîrîni* tamâm itmedin Allah emrine yitişüp kabri Germiyândadur.
(ST, 173)

Bu yönüyle ölüme karşı koymak, aslında boş bir çaba olacaktır; çünkü bu düzeni bozmaya kimsenin gücü yetmez. Âşık Karagülle, hayatın güzelliğine dalan insanın karşısındaki bu gerçekliği, bahse konu ettiği şairin ölümü vesilesiyle doğrudan belirtmektedir:

Etem Karagülle'm garip bir ozan
Hiçbir güç yetmez ki ölümü bozan
Yaşam güzel ama dalıyor bazen
Yalan dünya kime yetti Rehberî
(Kaya, 2009: 220)

Tezkire yazarı, bu ilâhî karar karşısında şairin tutumunu, Kur'an'ın ifade ettiği hükme atfen olumlu göstermekte, bunun bir 'davet' olduğu inancından hareketle de şairin ölümünü 'icabet' olarak ifade etmektedir.

... irci'î emrine icâbet ile sadr'ı cinâna 'âzîmet ... olundular. (AZ, 8)

III. 6. Ölüm Sebebi ile İlişki Taşınması

Tezkirelerde biyografisi sunulan şairin ölümü konusunda bir bilgi var ise, ölüme dair ifadeler oluşturulurken, ölüm sebebine de değinilmekte; bu yolla hem biyografi yazımında önemli sayılan bir konuda bilgi aktarılmakta, hem de sık sık tekrarlanıldığı gibi anlatımda tekdüzelik kırılabilmektedir.

Fahrî Çelebi'nin ölümüne dair ek bir bilgi olarak tezkire yazarınca aşağıdaki ifadeler sıralanmakta; bu yolla şairin, "İbrahim Paşa'nın bir düğün cemiyetinde meclisteki sohbet / sohbette dayanamayıp hayatını kaybettiği" bilgisi de okura ulaştırılmaktadır.

Fahrû'l-vüzerâ merhum İbrahim Paşanın velimesi cemiyetinde mehâbet-i meclise tâkat getürmeyip fevt oldu. (LT, 423)

Derviş Hilmî'nin, Kudüs ve Arabistan seyahatinden dönüşte denizde gelen ölümünü ifade ederken yazar, bu yönde bir ilişki kurarak dolaylı anlatımın estetik örneğini ortaya koyar.

... cânib-i Rûma esnâ-i avdetlerinde sefine içre vefât idüp garîk-i deryâyı bî-pâyân-ı rahmet-i Rahmân olmuşlardır. (ED, 129)

Derviş Hilmî'nin Esrar Dede'den nakledilen ölümüne benzer bir ifade ve yaklaşımı Safâyî, Vehbî için ortaya koyar. Vehbî "Hac ibadetini yerine getirdikten sonra deniz yoluyla gelirken vücut gemisi (bedeni) sonsuzluk girdabına demir atmış"tır.

Vehbî ... ba'd-i edâ-i el-hâc sûy-ı deryâdan gelirken biñ yüz on iki târihinde keşt-i vücûdu (15) lengerendâhte-i gird-âb-ı bekâ olmuşdur. (SaT, 698)

Emnî'nin Araplarla ilgili bir savaşta ölümünü Safâyî, "şehadet kadehiyle gelen sarhoşluk" dolaylı anlatımı ile sunmaktadır.

... biñ yüz dört târihinde Bağdad vâlisi Ahmed Pâşâ nâm vezîre kethüdâ iken Arab muhârebesinde mest-i câm-ı şehâdet olmuşdur. (SaT, 72)

Benzer bir örnekte Feryâdî, şairnâmesinde Mehmet Özkanî'nin dertleri ile ölümü arasında ilişki kurmaktadır. Bir başka örnekte de Âşık Karagülle, hayatının en verimli çağında Rehberî'nin bir kaza sonucu öldüğü bilgisini sunmaktadır:

Eskiyurt'tur muhabbetin mekânı
Derdi tez götürdü Mehmet Özkanî
O muhabbet ehli can abdalları
Emlek yöresini göresim geldi
(Kaya, 2009: 154)

Yaşamın en güzel verimli çağı
Bir kaza sonucu gitti Rehberî
El avuca yetip gülecek zaman
Bolu'da hayatın bitti Rehberî
(Kaya, 2009: 219)

III. 7. Meslek veya Makamla İlişki Taşınması

Klasik Osmanlı biyografi geleneğinde ele alınan kişilerin mesleklerine, makamlarına dair malumatın, bilindiği ölçüde, mutlaka sunulduğu söylenebilir. Tezkire yazarı, şairlerle ilgili meslekî veya makama dair bilgilere, ölüme dair ifade sunarken de atıfta bulunabilir. Bu meslek veya makam sahipleri içerisinde de özellikle müderrislerin, şeyhlerin, kadınların ölüm ifadelerinde mesleklerine yapılan atıfların oranı dikkat çekicidir.

Beliğ, aynı zamanda kadılık mesleğini yerine getiren şair Ta'ib'in

ölümünü "hayat makamından azl edilmek" biçiminde ifade ederken; İstanbullu Mevlevî şeyhi Ali Dede'nin ölümünü ise "sonsuzluk tekkesine gitmek" şeklinde sunar.

Mısır-ı Kâhire kadısı iken mansıb-ı hayatdan ma'zuûl oldu. (BT, 37)

Dâniş: Kuds-i Şerîf'de şeyh iken tekye-gâh-ı bekâya 'azm itdi. (BT, 78)

Bedrî mahlaslı şairin, medrese ile olan ilişkisine atfen ölümünden bahsedilirken "cennet medresesine gitmesi" şeklinde bir ifade aracılığı ile ölümü anlatılmaktadır.

... 'âzim-i sahn-ı semân-ı cinân ve vâli cenbinde küşe-nişin-i 'âlem-i nihân olmuşlar idi. (AZ, 35)

Ahmed Dede Münecimbaşı'nın astroloji ile ilişkisi dolayısıyla ölümünün ifadesinde yine böyle bir atıf söz konusudur. Aşağıdaki örnekte söz konusu kişinin "ruhunun, geçici rasatgahtan (gözlemeviden) çıktığı ve artık sonsuzluk feleğinin en yüksek burcundan ışık saçan" biri olduğu belirtilmektedir.

... ol makam-ı mübarekede ruh-ı pür-fütuhrarı rasad-gah-ı fenadan münselih ve kutbu'l-buruc-ı felek-i bekadan pertev-endaz-ı 'âlem-i a'la olmuştur. (ED, 21-22)

Âşık Çelebi, eserinin Ahmed Paşa'ya ayrılan bölümünde ünlü şairin "ömrünün son günlerinde eğlence ve edebî sohbetlerle zamanını geçirdiği, ömür kasidesinde makta bölümü (hayatının sonu) geldiğinde ahiret diyarını kendine mahlas edindiğini (artık hem kendisinin bununla/ölümle anıldığını hem de dünyadan kurtulduğunu)" aynı üslup tercihi ile ortaya koyar.

... Ölinceye dek ‘ömri Burusada şu‘arâ vü zurefâ musâhabeti ile güzzer idüp evkâtın tevzi‘ idüp her faslda Keşîş tağı yaylaklarınınun bir münâsib mekânında ‘ıyş u ‘işret idüp âhir kasîde-i ‘ömrine makta‘ irişüp diyâr-ı âhireti mahlas eyledi. (AÇ, 288)

III. 8. Mahlas ile İlişki Taşıması

Tezkirelerde biyografisi sunulacak şairler mahlaslarına göre madde başı yapılmaktadır. Bu eserlerde az sayıda örnekte de olsa, şairlerin gerçek adlarına göre madde başı yapıldığı görülür. Ancak; sultanlar, sadrazamlar, paşalar gibi üst tabakalardan kişilerin biyografilerini sunarken tezkire yazarı bu kişilerin gerçek adlarını veya gerçek adlarıyla birlikte kullanılan lakapları esas alır.

Tezkire türündeki eserlerde mahlas, her zaman meslek ile doğrudan ilişki taşımadığından burada ayrıca ve özellikle üzerinde durulmaktadır. Ele alınan kişilerin mahlasları, her bakış açısına göre kullanılarak sunulabilir. Cennete gidişini anlatmak için, mesleğiyle ilişki kurarken vs...

Beliğ, Kâtib mahlaslı şairin ölümünden bahsederken bu kişinin mesleğine atfen “ölüm kaleminin hayat defterinden onun ismini sildiğini” ifade eder.

... kalem-i merg defter-i hayâtdan ismini resid eyledi. (BT, 343)

Bu türden bir anlatım tercihi söz konusu edildiğinde, en zengin malzemeyi sunanlardan birinin İsmail Beliğ olduğu görülmektedir. Yazar, bu konuda ortaya koyduğu çok sayıda örnekten birinde Şehdî mahlaslı şairin ölümünü ifade ederken, mahlasıyla

müştak olan ‘şehd’ (bal) sözcüğünden yararlanmakta ve bu kişinin ölümünü “ölüm balından lezzet aldı / tattı.” şeklinde anlatmaktadır. Tezkireci, aynı mahlası kullanan bir başka şairin hemen sonra gelen biyografisinde tekrara düşmemek için, ikinci şairin ölümüyle ilgili bu kez “ölüm balının şerbetinin lezzet tartıcısı / gurmesi oldu.” ifadesini tercih etmektedir.

... şehd-i mevtle şîrin-kâm oldı. (BT, 187)

... çâşni-senc-i şehd-âbe-i mevt oldı (BT, 187)

Aynı yazar, bu bölümlerde kullanılan dilin birçok tezkirede ve özellikle de kendi eserinde bir üslup özelliği olarak çok yönlü ifade tarzı ve yaklaşımlarla sunulabileceğini göstermektedir. Örnek olmak üzere, Sükkerî mahlaslı şairin ölümünü tezat oluşturan sözcük tercihiyle “ölüm zehri damağında acı tat (keder) bıraktı” şeklinde ifade ederken; Şu‘urî mahlaslı şairin ölümünü ise bir başka yaklaşım ve anlatım tarzı ile “ölüm meleğini görünce şuuru gitti” şeklinde sunmaktadır.

... telh-kâm-ı zehr-i memât oldı (BT, 169)

... melekü'l-mevti görünce şu'urı gitmişdür (BT, 176)

Latîfi de, Kebîrî mahlaslı şairin sebebi ile birlikte ölümünü anlatırken aynı kökten türetilen sözcükleri paralel kullanarak ifadeye hem biçimsel hem de anlamsal zenginlik katmayı sağlıyor. Bu arada Kebîrî'nin “Sultan Bayezid zamanında gerçekleşen ünlü büyük depremde, bir insanın başına gelebilecek en büyük hadise ile karşılaştığı” bilgisi de okuyucuya sunulmuş oluyor.

... Sultan Bayezid zamanında tarih-i zelzele-i kübrâda hâdis-e-i ‘uzmâya ugradı. (LT, 460)

Şairin ölümüne değinirken, bunu ele alınan kişinin mahlasına gönderme yaparak sunmak, şairnâmeler için de söz konusu olabilmektedir. Nitekim Hızırî'den alınan örnekte ölüm, Kıyâmî'nin "hayattaki dik duruşuna bir son vermiş", onun "belini bükmüş"tür. Diğer taraftan Âşık Musa Tektaş'a göre, ölümüyle birlikte, Bekayî mahlaslı şair "bekayî bulmuş"tur:

Hayfî, Hatmî, Kisbî, Bezmî şâirân
Mürvitî, Müddetî, Kaddî,
Kâmîrân
Necdî, Nermî, Vehbî, Hükmî
ârifân
Kıyâmî akıbet bükdi kâmeti
(Kaya, 2009: 100)

Âşıklık babında giydi hırkayı
Kerbelâ nazmını yazdı Bekayî
İsmi yâd edilir buldu bekayî
Dünyada nişanı iki taş oldu
(Kaya, 2009: 193)

Sonuç

Klasik Osmanlı biyografi türlerinden şair tezkireleri, 16. yüzyıldan 20. yüzyıla kadar ortak bir gelenek çizgisini takip ederek ürünler sunmuştur. Bu gelenek çizgisi, paralel biçimde varlığını sürdüren diğer pek çok manzum ve mensur türde olduğu gibi, kullanılan söz varlığı, bu söz varlığını biçimlendiren kültürel bakış ve yaklaşımlar yönüyle şair tezkirelerinde büyük ölçüde tutarlılık göstermektedir.

Tezkirelere konu edilenler şair olmakla birlikte; konuya duydukları ilgi ve şiir dünyasındaki isimlere ve eserlere vakıf olmalarından da anlaşılacağı üzere tezkireleri kaleme alan kişiler de edebî nitelikleri bakımından

orta düzeyde veya başarılı şairlerdir. Bu ilişkinin doğal uzantısı olarak, söz konusu eserlerin öncelikli okurlarının da aynı edebî nitelikleri haiz kişiler olduğunu söylemek yanlış olmaz. Esas gayesi biyografik bilgi ve hakkında bilgi vermeye değer bulunan kişilerin eserlerinden örnekler sunmak olan tezkirelerde, 'konu edilen-yazan-okuyan' şiir dünyasının birer üyesi olunca bu eserlerin hemen her bölümünde edebî nitelikte ifadelerin sunulabiliyor olması anlaşılmaktadır.

Aynı kültürün ürünü olan manzum metinlerde görülen bütün estetik dil kullanımı örneklerinden, klasik Osmanlı nesrinde de yararlanılmaktadır. Pek çok örneği itibari ile şiire yaklaşan bu nesir ürünlerinde tezkire yazarı, ele aldığı şairlerin biyografik bilgilerini aktarırken başta nesir kafiyesi olarak bilinen *seci* ile *aliterasyon*, *iştikak* gibi biçimle ve anlamla ilgili pek çok estetik araçtan yararlanır. Entelektüel bir zihinsel faaliyetin ürünü olan bu estetik dil kullanımı, kendi kültürel ve sosyal ortamında önemli bir ilgi ve iltifat bulduğu için yazarları bu türden eserler verme konusunda söz konusu beklentiden etkilememektedir. Anlatımda tekdüzelikten kurtulmak, benzer biyografik içeriklerin art arda sunulduğu şair tezkireleri için önemlidir. Tezkire yazarları da hem bu gerekçe ile hem de estetik ve dolaylı ifade biçimleri mevcut kültürel ve sosyal ortamda saygın kabul edildiğinden anlatımda dilin kendilerine sunduğu bütün olanaklardan yararlanmaktadır. Şair tezkirelerindeki, klasik Osmanlı nesrine has söz konusu estetik dil araçlarının kullanımı bu yazının doğrudan konusunu teşkil etmediği için ele alınmadı.

Şair tezkireleri; kişiyi, şairliği ve eserleri dolayısıyla kayda değer bulur. Dolayısıyla sıralanan biyografik bilgiler arasında ölümle ilgili olanların ve bunların ifadelerinin fazla bir öneminin bulunmaması beklenir. Ancak, tezkireler kişileri kayda değer ürünler ortaya koydukları andan sonrası itibari ile değerli bulur ve konu eder. Bunun içindir ki, tezkirelerde ele alınan kişilerin doğumları hiç de önemli bir yer tutmaz ve hatta şairlerin büyük bir kısmının doğumlarına değinilmeyen ölümüne, sahip olunan bilgi ölçüsünde, mutlaka değinilmeye çalışılır.

Tezkirelerde ele alınan şairlerin ölümünün ifadelerinde, Osmanlı toplumunda yaygın bir etki ile her alanda kendisini gösteren yerleşik bakış belirleyici unsurdur. Bu bakışa göre ölüm, ilahî kararın yerine getirilmesi, dünyanın bütün olumsuzluklarından kurtulma, sonlu âlemden sonsuz âleme geçme, cennete gitme gibi olumlu durumlara vesiledir.

Son olarak, klasik Osmanlı şairlerini konu edinen tezkirelerde ölüme yaklaşımın, bu türün âşik şiirindeki biçimi sayılabilecek şairnâmelerdekine, ana hatları ile uygun olarak ortaya konulduğunu söylemek gerekir. Bunun yanı sıra, şairnâmelerde, ele alınan şairin ölümünün ifade edildiği bölümlerde kullanılan söz varlığının da, dikkat çekici şekilde, şair tezkirelerindeki örneklerle paralellikler gösterdiği söylenebilir.

NOTLAR

1 v. Gabain, Anne Marie (1999). "Renklerin Sembolik Anlamı (Çev. Semih Tezcan)". Ankara: AÜ DTCF Türkoloji Dergisi. Sayı. 3/1. s. 107-113; Durmuş, Mustafa (2010). "Türklerde

Yas Rengi Sadece Siyah mıdır?" Uçmağa Varmak Kitabı (Ed. Emine Gürsoy Naskali-Gülden Sağol Yüksekaya). Kitabevi Yay. İstanbul.

2 Osmanlıda bu alanda kaleme alınan bazı eserler 'Tezkiretü's-Şuara' adını taşır. Türkçe şair tezkireleri ve biyografi ile ilgili ayrıntılı bilgi için bakınız İsen, Mustafa vd. (2009). Şair Tezkireleri. Ankara: Grafiker Yayınları.; Durmuş, Mustafa (2007). Şair Tezkirelerinin Üslup Özellikleri. Hacettepe Üniversitesi Sos. Bil. Ens. Yayınlanmamış Doktora Tezi. Ankara.

3 Klasik Osmanlı nesir ürünlerinden şair tezkirelerinde şiire has olarak bilinen seci, aliterasyon, iştikak vs. estetik araçların kullanımları ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Durmuş, 2007.

4 Vefeyat örnekleri ile ilgili olarak bkz. Hâfız Hüseyin Ayvansarâyî (1978). Vefeyât-ı Selâtin ve Meşâhir-i Ricâl (Yayına Hazırlayan: Fahri Ç. Derin). İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.; Bursalı İsmail Belîğ (1998). Güldeste-i Riyâz-i İrfân Vefeyât-ı Dânişverân-ı Nâdiredân. Ankara: Anıl Matbaa ve Ciltevi.

5 Tasavvuf çevrelerce teşvik edilen nefsi öldürmek düşüncesi ile ilgili bkz. Bilgin, Azmi (2007) "Osmanlı Şiirinde 'Ölmeden Önce Ölme' Temi", Kubbealtı Akademi Mecmuası, S. 42, 36/2, s. 42-53.

6 Söz konusu bakış açısı ile ilgili olarak bkz. Ünal, Mehmet Süheyl (2011) "Zamansız Ölüm: Geleneksel ve Modern Toplum Karşıtlığında Ölümün Yeri", Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi, C. 11, S. 2, 11/2, s. 121-133.

7 Ölümle birlikte dünyanın kötülüklerinden kurtuluyor olma düşüncesi aslında başka kültür çevrelerinde de söz konusudur. Örneğin, Budizmin güney mezhebi olarak da bilinen Hinayâna mezhebine göre, bu dünyadaki üç büyük yük olan kin, hırs ve boş ümitten kurtuluktur. (Sarıkcıoğlu'ndan aktaran Tokyürek, 2009: 169). Hatta Eski Uygur toplumunda da belirli Kağanların ve Tek Tanrı, Budizm inançlarına göre çok daha sınırlı olsa da halkın benimsediği Gnostik bir din olan Manicilik düşüncesinde ölümle birlikte ruh, beden hapishanesinden kurtulur. (Sarıkcıoğlu'ndan aktaran Tokyürek, 2009: 170).

8 Köktürkçe metinlerden öğrendiğimize göre "uçmak, uça barmak" eylemi ölümü ifade etmek üzere kullanılmaktadır. "Ölüm" ve "uçmak" arasındaki ilişkinin temelinde ruhun kuş gibi göğe yükselmesi düşüncesi yatmaktadır. Başka kullanımları da bulunmakla birlikte, Kültigin Yazıtının Doğu Yüzünde yer alan şu cümle örnek olarak gösterilebilir: "Kañım kagan ança ilig törüg kazganıp uça barmış "Babam Hakan öylece devleti (kurup) yasaları koyup vefat etmiş)"

(Tekin, 1988: 12). Diğer taraftan Ercilasun'un belirttiği; "ölmek, ölüm" sözcüğünün kökünde; 'göğe yükselen, uçan ruh' anlamındaki "öz" sözcüğünde de olduğu gibi "ö-" 'yükselmek, havalanmak' eylemi bulunabileceği açıklaması dikkat çekicidir (2002).

9 Bkz. Ünal, 2011.

KISALTMALAR

AÇ: Aşık Çelebi (Kılıç, Filiz. *Aşık Çelebi Meşâ'irü'ş-şuara İnceleme- Metin*. İstanbul: İstanbul Araştırmaları Enstitüsü, 2010)

AT: Ahdî Tezkiresi Gülşen-i Şuarâ

AZ: Râmiz Tezkiresi (Erdem, Sadık. *Râmiz, Âdâb-ı Zurafâ, Tenkitli Metin*. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, 1988)

BT: Belîğ Tezkiresi (Abdülkadiroğlu. Abdülkerim. *İsmail Belîğ, Nuhbetü'l-âsar li-Zeyl-i Zübdetü'l-eş'âr*. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, 1999)

ED: Esrar Dede (Genç, İlhan. *Esrar Dede, Tezkire-i Şuara-yı Mevleviyye*. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, 2000)

LT: Latîfi Tezkiresi (Camım, Rıdvan. *Lâtîfi Tezkiretü'ş-şuarâ ve Tabsratü'n-nüzemâ (İnceleme-Metin)*. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, 2000)

RT: Rıza Tezkiresi (Zavotçu, Gencay. *Rıza Tezkiresi*. İstanbul: Sahhaflar Kitap Sarayı, 2009)

ST: Sehi Tezkiresi (Kut, Günay. *Heşt Bihişt: The Tezkire by Sehi Beg, An Analysis of the First Biographical Work on Ottoman Poets with a Critical Edition Based on MS. Süleymaniye Library, Ayasofya O. 3544*. Cambridge, Mass.: Harvard University, 1978)

SaT: Safâyî Tezkiresi (Çapan, Pervin. *Tezkire-i Safâyî*. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, 2005)

KAYNAKLAR

Abdülkadiroğlu. Abdülkerim. *İsmail Belîğ, Nuhbetü'l-âsar li-Zeyl-i Zübdetü'l-eş'âr*. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, 1999.

Camım, Rıdvan. *Lâtîfi Tezkiretü'ş-şuarâ ve Tabsratü'n-nüzemâ (İnceleme-Metin)*. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, 2000.

Çapan, Pervin. *Tezkire-i Safâyî*. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, 2005

Durmuş, Mustafa. *Osmanlı Sahası Türkçe Şair Tezkirelerinin Üslup Özellikleri*. Yayınlanmamış Doktora Tezi. Ankara: Hacettepe Üniversitesi SBE, 2007.

Durmuş, Mustafa. "Türklerde Yas Rengi Sadece Siyah mıdır?" *Uçmağa Varmak Kitabı* (Ed. Emine Gürsoy Naskali-Gülden Sağol Yüksökaya). İstanbul: Kitabevi Yayınları, 2010.

Ercilasun, Ahmet Bican. "Türkçede Öl- Filili Üzerine". *Kafalı Armağanı*. Ankara, s. 47-50, 2002.

Erdem, Sadık. *Râmiz, Âdâb-ı Zurafâ, Tenkitli Metin*. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, 1988.

Ergin, Muharrem. *Dede Korkut Kitabı I*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 1994.

Genç, İlhan. *Esrar Dede, Tezkire-i Şuara-yı Mevleviyye*. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, 2000.

İsen, Mustafa. *Acıyı Bal Eylemek*. Ankara: Akçağ Yayınları, 1994.

İsen, Mustafa vd. *Şair Tezkireleri*. Ankara: Grafiker Yayınları, 2009.

Karaca, Faruk. *Ölüm Psikolojisi*. Ankara: Beyan Yayınları, 2000.

Kaya, Doğan. *Şairnâmeler*, Erzurum: Sal-kımsögüt Yayınları, 2009.

Kılıç, Filiz. *Aşık Çelebi Meşâ'irü'ş-şuara İnceleme- Metin*. İstanbul: İstanbul Araştırmaları Enstitüsü, 2010.

Kut, Günay. *Heşt Bihişt: The Tezkire by Sehi Beg, An Analysis of the First Biographical Work on Ottoman Poets with a Critical Edition Based on MS. Süleymaniye Library, Ayasofya O. 3544*. Cambridge, Mass.: Harvard University, 1978.

Oğuz, Öcal. "Aşık Şiirinin Sözlü Aktarımı ve Şairnâmelerin Biyografik Değeri". *Mustafa İsen Adına Uluslar arası Klasik Türk Edebiyatında Biyografî Sempozyumu Bildirileri*, Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Bildirileri, 2011.

Solmaz, Süleyman. *Ahdî ve Gülşen-i Şu'arâsı (İnceleme-Metin)*. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, 2005.

Tekin, Talat. *Orhon Yazıtları*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 1988.

Tokyürek, Hacer. "Eski Uygur Türkçesinde 'Ölüm' Kavramı ile İlgili İfadeler". *Bilig*. Ankara: S. 50. s. 169-198, 2009.

Tolasa, Harun. *Sehi, Latîfi, Aşık Çelebi Tezkirelerine Göre 16.YY'da Edebiyat Araştırma ve Eleştirisi*. Ankara: Akçağ Yayınları, 2002.

Ünal, Mehmet Süheyl. "Zamansız Ölüm: Geleneksel ve Modern Toplum Karşılığında Ölümün Yeri". *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, C. 11, S. 2, 11/2, s. 121-133, 2011.

Yeniterzi, Emine "Divan Şiirinde Ölüm Dair Bazı Hususlar". *Selçuk Üniversitesi SBE Dergisi*. S. 5. s. 115-139, 1999.

Zavotçu, Gencay. *Rıza Tezkiresi*. İstanbul: Sahhaflar Kitap Sarayı, 2009.